



”Vi lydde bara order”

Den amerikanske psykologen Stanley Milgrams lydoadsexperiment, som ägde rum i början på 1960-talet, är ett av de mest omtalade och berömda socialpsykologiska experiment som någonsin genomförts. Hans ambition var att utforska lydoadens natur.

Varje år den 27 januari hedras förintel-sens offer till minne av den 27 januari 1945 då fångarna som satt i koncentra-tionslägret Auschwitz–Birkenau befri-ades. Sedan 1999 har den 27 januari va-rit en minnesdag i Sverige för alla som kämpar mot rasism och främlingsfient-lighet. FN förklarade 2005 den dagen som en internationell minnesdag.

Förintelsen väckte förstås frågor. Hur kunde det vara möjligt att mör-da sex miljoner judar? Hur kunde det komma sig att tusentals till synes helt vanliga och välanpassade människor kunde förmås delta i sådana bestia-liska handlingar? Dessa frågor ställde sig den amerikanske psykologen Stan-ley Milgram. Han följde på TV rätte-gången mot Adolf Eichmann, som var ansvarig för deportationen av judar till förintelselägren. Eichmann försvarade sig med orden: ”Jag lydde bara order”.

Milgram började med att i detalj planlägga sitt berömda lydoadsexperi-ment. Han ville ha svar på frågan om helt vanliga människor var beredda att dela ut livsfarliga elektriska stötar mot medmänniskor.

Självklart inte, skulle de flesta säga. Det strider mot allt vad vi lärt oss. Ja,

mot allt sunt förnuft. För vi vill gärna tro att det bara är onda och sadistiskt lagda som gör något sådant.

Men anta att du deltar i ett veten-skapligt experiment för att under-söka om bestraffningar har effekt på inlärningsförmågan och försöksleda-ren ber dig att ge eleven en elektrisk stöt när denne svarar fel på lärarens fråga. Kan det då tänkas att du skulle göra det?

Den serie av experiment som Stan-ley Milgram började genomföra i bör-jan på 1960-talet vid Yale universitetet i USA är ett av de mest kända och cite-rade i mänsklighetens historia. Uppläg-get var egentligen mycket enkelt. Han började med att annonsera i lokalpres-sen efter deltagare till en vetenskaplig undersökning om minne och inlärn-ning. Vid varje försök deltog två per-soner. Den ene utsågs till ”lärare” och den andre till ”elev”. De informerades om att undersökningen gick ut på att ta reda på om bestraffningar kunde ha någon effekt på inlärnning.

”Eleven”, som var invigd i experi-menten, hade på förhand instruerats om hur han skulle bete sig under ex-perimentets gång. Så här gick det till:



Judar som anlant till Auschwitz, maj 1944. Foto: Bundesarchiv.

Eleven ombeds att gå in i ett rum där han placeras i en stol. Läraren kan se hur hans armar späns fast vid stolen och hur man fäster elektroder vid hans handleder. Försöket går ut på att eleven skall lära sig en lista med ordpar. Varje gång han svarar fel ombeds läraren att ge honom en elektrisk stöt som ökar i styrka för varje gång han säger fel.

Läraren förs därefter in i ett försöksrum och placeras vid ett manöverbord med ett trettio-tal strömbrytare som är märkta från 15 volt till 450 volt med intervaller på 15 volt. När eleven svarar rätt går han vidare till nästa uppgift. Svarar eleven fel ska läraren ge honom en elektrisk stöt. Han ska börja med 15 volts stöt och sedan öka i styrka för varje gång som eleven svarar fel.

Läraren vet förstas inte om att hela försöket är fejkat. Han vet således inte att eleven är invigd. Läraren tror att

han ger eleven en stöt och att eleven faktiskt får en stöt. Avsikten med upp-trappningen av kraften i de elektriska stötarna är att se hur långt en individ kan gå i att tillfoga offret allt starkare smärtor. Milgram vill veta var grän-sen går. Hur många är beredda att gå ända upp till 450 volt och som faktiskt innebär livsfara? Hur många kommer att vägra lyda order?

Den invigde eleven är instruerad att stöna vid 75 volt. Vid ett av försöken var upplägget följande. Vid 150 volt kräver han att få avbryta experimentet. Vid 180 volt skriker han:

– Släpp ut mig! Jag står inte ut med smärtan!

Vid 195 volt.

– Släpp ut mig! Jag har besvär med hjärtat! Ni har ingen rätt att hålla mig kvar!

Vid 270 volt.

– (*Kraftigt ångestskrick*) Släpp ut mig!

Vid 315 volt.

– (*Skrik i djupaste ångest och förtvivlan*) Jag sa ju att jag vägrar svara. Jag deltar inte i försöket längre!

Vid 330 volt.

– (*Väldsamma och långvariga ångestskrik*). Släpp ut mig! Släpp ut mig! Släpp ut mig!! Jag har besvär med hjärtat!!

Det hände flera gånger att läraren tvekade att ge stötar. Försöksledaren uppmanade då honom att fortsätta. Och det gjorde de flesta.

Vid ett av de försök som Stanley Milgram gjorde deltog 40 personer och 26 av dem lydde försöksledarens uppmaning att fortsätta med att ge elektriska stötar ända upptill den kraftigaste stöten 450 volt.

Var dom galningar, sadistiska odjur? Nej, förklarar Milgram. De som följde med så långt att de gav offren de starkaste och livsfarliga stötarna var inte alls sadistiska odjur. För nästan två tredjedelar av deltagarna hörde till kategorin ”lydiga”. De var helt vanliga människor, arbetare, kontorister och akademiker.

I sin bok *Lydnad och Auktoritet* utvecklar han sina tankegångar om experimentet. Lydnaden, skriver han, är en djupt inrotad förhärskande impuls och den är starkare än medkänsla och moraliskt uppförande. Det tragiska är att vem som helst kan bli redskap i fruktansvärda destruktiva processer därför att vi inte har de resurser som krävs för att sätta oss upp mot auktoriteten.



Milgrams experiment. Armar späns fast och elektroder fästs vid handlederna

Men saken handlar inte bara om psykologi, fortsätter han, utan om hur samhället är organiserat och fungerar. Det är specialiseringen av arbetsuppgifter som leder till att arbetet förlorar sin mänskliga kvalitet och som i sin tur gör att vi inte kan se helheten, inte se vilken betydelse det vi gör har i ett större sammanhang. Risken är då uppenbar att vi blir till lydiga redskap för destruktiva krafter.

Det är ödets ironi, skriver Milgram, att just de dygder som vi värdesätter som lojalitet, disciplin och självupppoffring är just de som binder oss till illvilliga och djupt destruktiva auktoritetssystem. Lojalitetens baksida är att vi gör som legitima auktoriteter vill att vi skall göra utan att reflektera över konsekvenserna, utan att protestera och utan att hämmas av vårt eget samvete.

Bengt Starrin

Professor och krönikör
bengt@starrin.nu

Länkar:

<https://www.youtube.com/watch?v=xOYLCy5PVgM>
<https://www.youtube.com/watch?v=8g1MJjHYIE0>